

УДК 346.1:37

Б.В. ДЕРЕВ'ЯНКО, Донецький юридичний інститут МВС України

БІБЛІОТЕКИ ЯК ПІДРОЗДІЛИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, ЩО НАДАЮТЬ ДОДАТКОВІ ОСВІТНІ ПОСЛУГИ

Ключові слова: бібліотеки, навчальні заклади, відокремлені підрозділи, господарські організації, суб'єкти господарювання, правове забезпечення, якість, додаткові освітні послуги

В Україні Законом від 04.02.2005 року № 2424-IV було внесено зміни до Господарського кодексу України (далі – ГК України), якими скасовано наявність статусу суб'єкта господарювання у відокремлених підрозділах господарських організацій. Вважаємо це помилковим і таким, що вимагає виправлення. Загальна теорія господарського права вважає відокремлені підрозділи господарських організацій (суб'єктів господарювання) також суб'єктами господарювання і не пов'язує отримання статусу суб'єкта господарювання з отриманням статусу юридичної особи. Дослідження з обґрунтування таких положень проводили А.Г. Бобкова, С.М. Грудницька, Л.І. Куш, В.К. Мамутов, Н.О. Саніаметова, В.В. Хахулін, І.А. Щербак та інші. Проте, ці дослідження не проводилися на прикладі навчальних закладів (далі – НЗ) та їх структурних підрозділів. А тому необхідним є таке дослідження. Крім цього, вимагає окремого дослідження питання підвищення якості надання послуг структурними підрозділами НЗ, зокрема бібліотек, правовому регулюванню діяльності яких вітчизняними юристами уваги майже не приділяється.

Виходячи із викладеного вище, метою статті є: на основі аналізу відносин за участі бібліотек НЗ навести докази необхідності відновлення у відокремлених підрозділах підприємств, установ, організацій статусу суб'єктів господарювання; розробити і подати пропозиції щодо правового забезпечення підви-

щення якості надання послуг бібліотеками НЗ. Новизна роботи полягає у доведенні хибності виключення із ГК України положень про наявність у підрозділів суб'єктів господарювання (на прикладі бібліотек навчальних закладів України) статусу суб'єктів господарювання, а також пропозиції щодо стимулювання правовими механізмами ефективнішого використання бібліотечного паперового та електронного фонду, зокрема шляхом утворення об'єднання бібліотек як відокремлених підрозділів НЗ.

Отже, серед структурних підрозділів НЗ, які можуть здійснювати господарську та іншу діяльність у сфері освіти, є бібліотеки, що надають платні та інші додаткові освітні послуги з користування літературою та електронним фондом. Ця діяльність пов'язана із наданням нових знань, які споживачі послуг можуть взяти з паперових та електронних носіїв інформації. З іншого боку, НЗ можуть отримувати платню за здійснення цієї діяльності як у відносинах зі своїми учнями, так і іншими особами чи організаціями, які на основі публічного договору будуть користуватися книжковим та електронним фондом НЗ (на сьогодні плата за навчання, користування лабораторіями і бібліотеками відіграє провідну роль у джерелах фінансування ВНЗ. Частка плати за навчання в прибутковій частині університетського бюджету зросла з 4,5 % у 1975 році до 65 % у 2005 році [1, с.74]). Значення бібліотечного фонду для розвитку суспільства неможливо переоцінити. Розвиток бібліотечної справи було розпочато ще за часів Київської Русі і продовжено у наступні часи. У 1918 році Кодексом законів про народну освіту було закріплено структуру наукових установ: НДІ, кафедри, лабораторії, наукові товариства, бібліотеки, книгосховища, музеї, книжкова палата, архіви [2, с.26].

На сьогодні російськими вченими вказується, що освіта – це складний системний процес, феномен, однією із підвалин якого є мовленнєвий розвиток. Не останню роль у цьому процесі відіграє організація бібліотечної справи у ВНЗ [3, с.220]. Бібліотеки здійснюють ді-

яльність із надання бібліотечних і бібліографічних послуг, послуг з користування своїми фондами, з копіювання, підтримки широкого спектру освітніх послуг і наукових робіт.

Методична база є джерелом отримання прямих доходів від реалізації методичних матеріалів, створює можливості розширення спектру і підвищення якості освітніх послуг, сприяє привабливості НЗ [4, с.119]. Не випадково у ВНЗ США сьогодні висока вартість

навчання і високий конкурс. Однією (хоча і не головною) із причин цьому є наявність сучасних бібліотек. ВНЗ США оснащені обладнанням, яке дає змогу виконувати дослідження у будь-яких галузях науки й техніки. Бібліотека Гарвардського університету налічує 14 млн. томів лише наукових видань [5, с.71]. За іншими даними найбільші світові бібліотеки за розміром бібліотечного фонду зібрано у таблиці.

Таблиця – Найбільші бібліотеки світу, що містять мільйони книжок (складено за даними [6])

№ у світі	Назва	Місце знаходження	Фонди, кількість одиниць зберігання	Кількість відвідувачів
1.	Британська бібліотека	Велика Британія, Лондон	150 млн	1,75 млн
2.	Бібліотека Конгресу США	США, Вашингтон	145 млн	1,75 млн
3.	Нью-Йоркська публічна бібліотека	США, Нью-Йорк	53,1 млн	18 млн
4.	Російська державна бібліотека	РФ, Москва	42,7 млн	1,2 млн
5.	Російська національна бібліотека	РФ, Санкт-Петербург	35,7 млн	1,1 млн
6.	Національна парламентська бібліотека	Японія, Токіо	35,6 млн	654 тис.
7.	Національна бібліотека Франції	Франція, Париж	31 млн	1,3 млн
8.	Королівська бібліотека Данії	Данія, Копенгаген	30,2 млн	850 тис.
9.	Національна бібліотека Китаю	КНР, Пекін	27,8 млн	5,2 млн
10.	Бібліотека Російської академії наук	РФ, Санкт-Петербург	26,5 млн	
16.	Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського	Україна, Київ	15 млн	500 тис.

Як видно з таблиці, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського за обсягом бібліотечного фонду посідає 16 місце серед бібліотек світу. І це при тому, що починаючи з часів Середньовіччя і закінчуючи 1940-ми роками бібліотечні фонди повністю або част-

ково знищувалися. Бібліотека надає платні послуги. Бібліотеки державних і приватних ВНЗ України також мають значні фонди і надають безоплатні й оплатні послуги. На жаль повної статистики бібліотечних фондів українських НЗ у нас немає, проте у ВНЗ системи

МВС сукупний бібліотечний фонд складає більш ніж 2 млн одиниць (за даними О.В. Негодченка у 2008 році загальний фонд бібліотек ВНЗ системи МВС становив 1 млн 987,5 тис. примірників, фонд на електронних носіях інформації – 10 тис. 429 примірників (0,5 % від загального) [7, с.15]). Завдяки такій кількості ВНЗ можуть надавати якісні послуги з користування своїм фондом і при цьому заробляти додаткові гроші. У ВНЗ можуть бути кілька бібліотек: оплатних та безоплатних; може бути єдина бібліотека з безоплатним користуванням бібліотечним фондом своїми учнями, студентами та співробітниками та з користуванням за плату для усіх інших читачів. При цьому вартість користування літературним фондом повинна напряму залежати від його якості та від витрат на його формування й утримання. У цьому зв'язку А.О. Пахомова наголошує на необхідності створення сучасної телекомунікаційної інфраструктури шляхом підтримки виданню вітчизняної наукової літератури і журналів, а також розширенню можливостей для придбання науковими бібліотеками іноземних наукових видань [8, с.55]. Проте практика більшості НЗ свідчить про зворотне. Фінансування закупівель навчальної і наукової літератури скорочується; ВНЗ вимушені скорочувати підписку на профільні фахові видання. Сподіваємося, що ситуація зі скороченням фінансування бібліотечної справи в НЗ є тимчасовою і бібліотечні фонди останніх знову почнуть активно поповнюватися... При цьому важливе значення мають бібліотечні фонди не тільки ВНЗ, а й НЗ нижчого рівня. У сільській місцевості може існувати єдина школа на кілька сіл. І шкільна бібліотека є чи не єдиним вікном у світ для більшості мешканців. Такі думки висловлюються у науковій літературі: «На сьогодні кількість користувачів сільських бібліотек, незважаючи на значні темпи скорочення цих закладів, зменшилася тільки на 2–3 %. Це свідчить про необхідність збереження бібліотек, які здебільшого залишаються єдиними культурно-інформаційними закладами на селі» [9, с.61].

Якщо одні автори підтримують розвиток бібліотек у НЗ за територіальною ознакою, інші – за рівнем НЗ, то треті – за професійною ознакою. Останнім часом піднімаються питання забезпечення якості додаткових освітніх послуг, зокрема і послуг бібліотек. Так, російські вчені вказують, що у спеціалізованих юридичних бібліотеках ідеальним бібліотекарем може бути юрист з другою вищою освітою, що дозволяє працювати у бібліотеці. Цей варіант поширено в Європі. Однак у реаліях РФ та України доцільним є інший варіант – надати базову юридичну освіту співробітникам бібліотек. З цією метою необхідно організувати ряд цілеспрямованих семінарів за певними галузями права [3, с.221]. Аналогічні думки стосовно виконання працівниками бібліотек НЗ інформаційно-консультативних, навчальних та аналітичних функцій висловлює В.О. Огнев'юк. На думку вченого, зважаючи на тенденції утвердження ідеї цифрової бібліотеки, нові методи і технології, що розширюють діяльність університетської бібліотеки, її директор (завідувач) повинен мати науковий ступінь та вчене звання і бути повноправним членом науково-педагогічного співтовариства університету [10, с.8].

О.В. Негодченко пропонує ще розширити коло обов'язків директора (завідувача) бібліотеки ВНЗ. Вченим обґрунтовано пропонується утворити об'єднання бібліотек ВНЗ системи МВС України, створити структуру управління корпоративною діяльністю – координаційну раду, до якої увійдуть керівники корпоративних проєктів бібліотек-учасниць, а також керівники груп технічних та бібліотечних фахівців. Необхідно розробити «Положення про корпорацію», видати наказ МВС України про співпрацю між бібліотеками-учасницями корпорації; розробити «Інструкцію про формування та використання корпоративного каталогу періодичних видань вузівських бібліотек системи МВС» [7, с.24]. Реалізація такої пропозиції дозволить обмінюватися друкованими й особливо електронними ресурсами. О.В. Негодченко в якості прикладу отримання суттєвої користі від біб-

ліотечної корпорації вказує, що у січні 2008 року Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ уклав договір з обласною бібліотекою про об'єднання баз даних електронних бібліотек. Із близько 100 періодичних видань, що отримує університет, їм потрібно оцифрувати лише 4, а решта інформації надходить електронною поштою з об'єднання [7, с.21]. Крім цього цікавість та важливість пропозиції полягає ще й у тому, що вченим пропонується утворювати не об'єднання підприємств, а об'єднання відокремлених підрозділів НЗ. А це зайвий раз підтверджує необхідність відновлення визнання за відокремленими підрозділами статусу суб'єктів господарювання та невиправданість виключення з ГК України пункту 3 частини другої статті 55 та статей 132 і 138, якими легітимізувалося існування відокремлених підрозділів суб'єктів господарювання, що мали майно на праві господарського використання. Тим більше таке виключення норм є невірним в контексті віднесення відокремлених підрозділів до повноцінних суб'єктів права.

Т.О. Мацелик до системи суб'єктів права України відносить: індивідуальних суб'єктів, яких можна розподілити на індивідуальних суб'єктів із загальним та спеціальним статусом, і колективних суб'єктів, яких можна розподілити залежно від наявності публічно-владних повноважень на суб'єктів, які реалізують публічний інтерес і суб'єктів, які реалізують власні інтереси (об'єднання громадян, підприємства, установи організації та їх структурні підрозділи) [11, с.163] (виділення наше – Б.Д.). А.Г. Бобкова на підтвердження наявності у відокремлених підрозділів статусу суб'єкта господарювання наводить обов'язок на основі статті 14 Закону «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» отримувати копію ліцензії у порядку, як і для господарської організації [12]; наявність у структурних підрозділів відокремленого бухгалтерського балансу в силу частини 8 статті 19 ГК України [13]; судову практику, що вказує на виступ у господарських судах в якості

позивача або відповідача відокремленого підрозділу [14, с.32]. Також дослідниця діяльність бібліотек, зокрема з поточного інформування з певної тематики, екскурсію бібліотекою, укладання каталогів особистих бібліотек, прослуховування звукозаписів бібліотек та ін., які надаються на платній основі, відносить до рекреаційної діяльності, що не суперечить результатам нашого дослідження [15, с.158].

Обійти проблему зниження рівня державного фінансування ВНЗ у частині закупівлі нових примірників наукової та навчальної літератури можна шляхом розширення мережі комп'ютерної бібліотеки. Неможливо повноцінно замінити паперовий варіант підручника, проте в якості тимчасового або додаткового джерела забезпечення навчального процесу та споживачів освітніх послуг необхідною літературою електронні бібліотеки мають право на існування. На сьогодні потрібно привести законодавство у бік врахування електронних бібліотек в якості джерела забезпечення навчального процесу.

У російському законодавстві на шляху утворення електронних бібліотек ВНЗ не усунуто такі правові бар'єри: 1) не закріплено визначення «електронна бібліотека»; 2) не врегульовано інтерес до таких бібліотек суспільства та держави й інтерес авторів і правовласників; 3) не регламентовано питання віддаленого доступу до ресурсів бібліотек; 4) не сформульовано позицію внутрішньовузівських бібліотечних систем; 5) відсутні універсальні програмно-апаратні рішення для забезпечення доступу читачів до фондів бібліотек та електронних ресурсів ВНЗ тощо [16, с.37].

Для об'єктивності слід зазначити, що ті самі правові бар'єри наявні і в українському законодавстві. Стосовно останнього слід частково не погодитися із російським вченим. Вимога щодо комплектування бібліотек паперовими носіями обов'язково повинна залишитися, хоча норматив кількості цих носіїв за наявності електронного аналогу повинен бути знижений. Споживачі крім простого читання також часто мають можливість копіювати, фотографувати, сканувати потрібну інформацію,

можуть спілкуватися й отримувати консультації від викладачів та інших осіб, переглядати відеоматеріали з теоретичною та практичною інформацією тощо. Наприклад, у Прибалтиці бібліотеки перетворилися на центри життя громади [9, с.60]. Однак в українських реаліях послуги з користування електронним бібліотечним фондом НЗ в обов'язковому порядку незалежно від його форми власності повинні бути оплатними. Вони можуть бути безкоштовними для самих студентів, що навчаються за рахунок держбюджету (але вартість їхнього користування входить до загального кошторису НЗ, за яким державою йому виділяються кошти) або за власний рахунок (у цьому випадку вартість їхнього користування закладено у вартість навчання й отримано НЗ авансом). Інші можливі споживачі цього виду послуг повинні оплачувати їх вартість НЗ.

Отже, проведені дослідження вказує, що відокремлені структурні підрозділи суб'єктів господарювання за відсутності статусу юридичної особи фактично є суб'єктами господарювання, оскільки: а) у статті 15 Податкового кодексу України вони виступають самостійними платниками податків; б) сфера освіти підтверджує, що:

– в Україні діють об'єднання відокремлених підрозділів господарських організацій (наприклад, об'єднання бібліотек ВНЗ системи МВС), в яких вони самостійно укладають договори про співробітництво та організують управління діяльністю об'єднань;

– в Україні активно діють зі значною часткою компетенції окремі види відокремлених підрозділів, наприклад, юридичні клініки ВНЗ;

– у європейських країнах, зокрема у Сербії й інших країнах колишньої Югославії і університети, і їх структурні підрозділи – факультети, мають статус юридичної особи.

У зв'язку з викладеним необхідні зміни до норм статей 55, 64, 132, 133, 138, 342, 378, 396 ГК України у бік відновлення за відокремленими підрозділами господарських організацій статусу суб'єктів господарювання.

Бібліотеки НЗ як структурні підрозділи можуть надавати послуги з користування па-

перовим або електронним бібліотечним фондом. Ця діяльність є додатковою освітньою діяльністю, покликаною сприяти одночасному досягненню публічних і приватних інтересів – забезпеченню навчального процесу в НЗ та отриманню додаткових грошових коштів від споживачів. Якість бібліотечного фонду поряд з іншими факторами напряму впливає на обрання потенційними споживачами саме цього НЗ. А підвищення якості бібліотечного фонду можливе за рахунок використання можливостей синергічного об'єднання фондів кількох НЗ, підвищення рівня фінансування процесу закупівлі нових примірників, більш ефективного використання можливостей електронного бібліотечного фонду. Проте останній разом зі спеціальними комп'ютерними програмами і новітніми технологіями спроможний вирішувати й інші завдання, покликані розширити кількість та якість послуг НЗ і підвищувати обсяги фінансування діяльності НЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Монаєнко А. Джерела та порядок фінансування видатків вищих навчальних закладів / А. Монаєнко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 9. – С. 72–75.
2. Рябошапка Л. Кодифікація про освіту – складова освітніх реформ / Л. Рябошапка // Віче. – 2010. – № 19 (280). – С. 25–28.
3. Каменская В. Ю. Библиотечное дело в системе юридического образования / В. Ю. Каменская, А. Б. Лисюткин // Вестник Саратовск. гос. акад. права. – 2009. – № 3. – С. 220–223.
4. Монаєнко А. О. Особливості позабюджетної діяльності вищих навчальних закладів / А. О. Монаєнко // Наше право. – 2009. – № 4. – Ч. 1. – С. 116–119.
5. Боголіб Т. М. Фінансові аспекти розвитку вищої освіти у США / Т. М. Боголіб // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 70–82.
6. Найбільші бібліотеки світу // Віче. – 2011. – № 1 (286). – С. 4.

7. Негодченко О. В. Створення єдиної електронної мережі бібліотечних ресурсів МВС України – вимога часу / О. В. Негодченко // Науковий вісник Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ. – 2008. – № 1. – С. 14–25.
8. Пахомова А. О. Загальна характеристика законодавства у сфері проведення науководослідних робіт / А. О. Пахомова // Вісник Акад. адвокатури України. – 2011. – № 2 (21). – С. 52–58.
9. Дубровін С. Сільська бібліотека: останні барикади? / С. Дубровін // Віче. – 2011. – № 15–16. – С. 60–61.
10. Огнев'юк В. Криза – момент істини для університетської освіти / В. Огнев'юк // Вища школа. – 2009. – № 11. – С. 5–16.
11. Мацелик Т. О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та види / Т. О. Мацелик // Науковий вісник Нац. ун-ту ДПС України (економіка, право). – 2009. – № 3 (46). – С. 159–164.
12. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» : від 01.06.2000 р., № 1775–III // ВВР України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
13. Господарський кодекс України : від 16.01.2003 р., № 436–IV // ВВР України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
14. Бобкова А. Г. Щодо правового статусу відокремлених підрозділів господарських організацій / А. Г. Бобкова // Экономико-правовые исследования в XXI веке: практика применения Хозяйственного кодекса Украины и направления развития правового регулирования хозяйственных отношений (к 7-й годовщине принятия Хозяйственного кодекса Украины) : матер. четвертой межд. науч.-практ. Интернет-конф. (г. Донецк, 23–30 марта 2010 года) / науч. ред. В. К. Мамутов; НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк : Ноулидж, 2010. – С. 30–33.
15. Бобкова А. Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності / Бобкова А. Г. – Донецьк : Юго-Восток, 2000. – 308 с.
16. Кочерга С. А. Электронные образовательные технологии: перспективы развития / С. А. Кочерга // Журнал российского права. – 2011. – № 8. – С. 33–39.

Дерев'янюк Б. В. Бібліотеки як підрозділи навчальних закладів, що надають додаткові освітні послуги / Б. В. Дерев'янюк // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 150–155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_27.pdf

На основі аналізу відносин за участі бібліотек навчальних закладів доведено необхідність відновлення у відокремлених підрозділів господарських організацій статусу суб'єктів господарювання; розроблено і подано пропозиції щодо правового забезпечення підвищення якості надання послуг бібліотеками навчальних закладів.

Дерев'янюк Б. В. Библиотеки как подразделения учебных заведений, предоставляющие дополнительные образовательные услуги

На основе анализа отношений с участием библиотек учебных заведений доказана необходимость возврата обособленным подразделениям хозяйственных организаций статуса субъектов хозяйствования; разработаны и сделаны предложения по правовому обеспечению повышения качества предоставления услуг библиотеками учебных заведений.

Derevyanko B.V. Libraries as Departments of Educational Institutions, That Provides Additional Educational Services

Necessity of returning the separate departments of economic organizations the status of economic entities have been proven on the basis of analysis of the relations with participation of libraries educational institution; proposals for legal support to improve the quality of services by libraries of educational institutions have been developed.